

DOI 10.31558/2519-2949.2023.2.2

УДК 339.9:378.014.4

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>

Окуньовська Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті визначено основні етапи становлення громадянської освіти від 2000 років до сучасності. Визначено, що основний акцент спочатку робився на патріотичне виховання через освітні заклади.

Проаналізовано нормативно-правову базу щодо громадянської освіти, основні шляхи імплементації та відповідність до умов асоційованого членства у Європейському Союзі.

З'ясовано, що після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом постала необхідність знову підняти питання щодо концепції громадянської освіти. Роль координатора на себе взяла не держава, а представники громадянського суспільства та спеціалізовані міжнародні громадські організації. Провідну роль у становленні громадянської освіти в Україні відіграють міжнародні організації: ОБСЄ, ПРООН, USAID, Рада Європи.

Визначено, що з 2017 року громадянська освіта отримала юридичне закріплення у законі України «Про освіту», де зазначається, що держава має створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства.

Досліджено питання фінансування розвитку громадянської освіти. Попри законодавче оформлення громадянської освіти у 2018 році спостерігається інертне ставлення держави до її фінансування. Основним джерелом фінансування продовжують залишатися міжнародні донори та організації.

У статті визначається, що з 2022 року відбуваються зміни у законодавстві, що зосереджують увагу на визначенні громадянської освіти основою з формування у громадян оборонної свідомості, забезпечення безпеки та усвідомлення єдиних інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі в демократичному житті,

Ключові слова: громадянська освіта, патріотичне виховання, донори, державна політика, асоціація, оборонна свідомість.

Постановка проблеми. На шляху до членства у Європейському Союзі та у контексті воєнного стану, Україна все частіше, у національному дискурсі, оперує таким поняттям як «громадянська освіта». У країнах Європейського Союзу десятиліттями впроваджується система громадянської освіти, що зорієнтована на цінності, політичну культуру, виховання патріотичності та громадянської ідентичності. Саме повернення до розуміння національних цінностей, через ідентифікацію себе як громадянина стає основою розвитку громадянської освіти в сучасній Україні.

Загальне визначення розуміння громадянської освіти свідчить про те, що вона покликана підвищити активність громадян та збільшити їх присутність у політичних та громадських процесах. Українське суспільство, у даному контексті, виступає інертним та пасивним. У державах Європейського Союзу громадянська освіта розвивається силами держави, недержавних і наддержавних організацій, навчальних закладів, ЗМІ, активної громадськості. Для того щоб приєднатися до цієї системи в Україні впроваджуються відповідні рекомендації, що мають на меті поєднати правову, політичну та соціальну сфери. Що стосується визначення громадянської освіти, то відбулась еволюція поняття від розуміння «отримання певного суспільно корисного знання» до «формування суспільства свідомих та активних громадян». Тобто, відбулась зміна парадигми, що поклала край періоду простого надання інформації та визначила новий етап, що базується на формуванні громадських компетентностей.

Мета: дослідити передумови та особливості становлення громадянської освіти в Україні її перспективи розвитку та вплив на суспільно-політичні процеси.

Виклад основного матеріалу. В Україні законодавче оформлення громадянської освіти відбувалося у декілька етапів. Перші спроби були зроблені ще у 2000 році. Все розпочалося

із впровадження громадянської освіти, як навчального предмету. Тоді ж було розроблено першу Концепцію громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності, проте, юридичного оформлення не відбулося.

Основна проблема даного етапу впровадження громадянської освіти полягала у тому, що основний акцент робився лише на Академію педагогічних наук. Академія розділила розуміння громадянської освіти на освіту «виховання» та «формальну освіту». Таким чином, основний підхід мав на меті навчання про обов'язки громадянина.

На допомогу Академії педагогічних наук прийшли громадські організації за підтримки міжнародних донорів. Основні проекти, що ними реалізовувалися та спів фінансувалися відкрили новий етап імплементації громадянської освіти в Україні. Експерт групи «Молодіжна політика» Я. Боренько визначає такі основні проекти, що були реалізовані в Україні: Демократична освіта, українсько-канадський проект Університету Квінз, Онтаріо; Українська мережа громадянської освіти – UCEN, заснована IREX; «Освіта для демократії в Україні» в рамках Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні [1].

Наступний етап розробки документу було ініційовано у 2012 році під назвою Концепція громадянської освіти та виховання. Дана концепція містила положення концепції 2000 року, а також відбулося посилення позицій, що спрямовані на виховання патріотизму, моралі і духовний розвиток з одного боку, і на демократію, права людини та обов'язки з іншого боку. Новацією цієї концепції стало зміщення акцентів з навчання на духовний і моральний розвиток. Проте концепцію 2012 року також не було схвалено.

Питання «громадянської освіти» та «патріотичного виховання» сильно переплетені на державному рівні. Підтвердженням цього є розроблені і прийняті нормативні документи: Національна доктрина розвитку освіти, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, в яких серед пріоритетів розвитку освіти визначено формування громадянської компетентності [7,11].

На засіданні Колегії Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 р. було прийнято Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді [5]. Відповідно до цієї концепції передбачено комплексну системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх установ, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

У 2016 році президентом П. Порошенком було підписано Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020 років визначає ряд заходів для поглиблення громадянської свідомості населення. Метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації [9].

З підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом постала необхідність знову підняти питання щодо концепції громадянської освіти. Роль координатора на себе взяла не держава, а представники громадянського суспільства та спеціалізовані міжнародні громадські організації.

У 2017 році юридичне оформлення громадянська освіта отримала у новій редакції закону України «Про освіту». Даний закон визначає, що держава має створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини у громадянина. Верховенство права, свобода та громадянська/демократична політична культура – це одні з основних принципів освіти в Україні. Даний Закон визначає 12 ключових компетентностей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково наскрізну компетентність, пов'язану

з критичним мисленням, громадянські та соціальні компетентності визначаються як ті, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [2].

Для розроблення нового проекту Концепції у 2018 році було утворено робочу групу при Міністерстві освіти і науки України. УНЦПД у партнерстві з громадськими організаціями «Громадянський сектор Євромайдану», «Пласт», IFES на чолі з Міністерством освіти і науки України стали координаторами у процесі створення Концепції. Загалом до складу робочої групи увійшли більше 50 представників громадськості, ЦОБВ і міжнародних організацій (представники МОН, Мінмолодьспорту, ОБСЄ, ПРООН, Проектів USAID, Ради Європи, Раєт, Доссу, NDI, ВУМ, РПР, УГСПЛ, Amnesty International в Україні, Проекту «Демократична школа», Детектормедіа, Фонду «Демократичні ініціативи», KSE, Інституту виборчого права, Інституту модернізації змісту освіти, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, Молодіжного націоналістичного конгресу, Київської облдержадміністрації та ін.).

Спільними зусиллями було розроблено концепцію, де зазначено, що громадянська освіта має формувати у громадян відповідальне ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Напрацьований документ було введено відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [8]. Правовими підґрунтям для Концепції стали наступні документи: Конституція України, Законі України «Про освіту», Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, Національній стратегії у сфері прав людини [4; 3, 8; 10].

Важливим залишається і той факт, що не зважаючи на прийняття Концепції у 2018 році, фінансування громадянської освіти, забезпечується міжнародними донорами та організаціями, а саме: Рада Європи, яка виділяє кошти на фінансування окремих заходів відповідно до двосторонніх рамкових угод з Міністерством освіти і науки та Міністерством молоді та спорту; програми та агентства USAID, що мають угоди безпосередньо з урядом або працюють через відкриті конкурси та запити до неурядових організацій; агентства та програми ООН, такі як ПРООН, ЮНІСЕФ, Фонд народонаселення ООН та Волонтери ООН, що співпрацюють з Міністерством молоді та спорту; посольства та інші програми, які пропонують невеликі гранти [1].

На думку української дослідниці Г. Мелеганіч цікавим нововведенням за Концепцією є включення до стандартів вищої освіти зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника, громадянських компетентностей; теоретичну і практичну підготовку для здійснення громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти; розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти; розроблення методик оцінювання ефективності громадянської освіти; збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і вітчизняних технологій, форм і методів роботи [6].

Серед організацій, що найбільше лобюють напрямок громадянської освіти є USAID та агентства ООН. Проте самі міжнародні організації, хоча і проводять програми, які називають громадянською освітою, не мають згоди щодо інструментів, визначень та підходів. Крім того, у випадках інституційного партнерства з урядом, вони, зазвичай, обмежуються певними сферами фінансування та обирають програму відповідно до власних пріоритетів. Процес вибору інституційних партнерів неурядовими організаціями досі залишається непрозорим [1].

Вдосконалення та розвиток громадянської освіти є важливим аспектом суспільного прогресу в будь-якій країні, включаючи Україну. Тому, зміни до Концепції 2018 року, вносилися ще 2020 та 2022 роках.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2022 року № 710-р визначає, що вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян оборонної свідомості, забезпечення безпеки та усвідомлення єдиних інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі в демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, а також повагу та розвиток мов національних меншин та корінних народів, які проживають на території України [8].

Акцент на «оборонну свідомість» це реакція на вторгнення росії в Україну, що має на меті повернути увагу влади-громади-бізнесу до необхідності популяризації засад та цінностей громадянської освіти.

Відповідно до Розпорядження КМУ від 2022 року у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні йдеться проте, що громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники, рівні освіти і вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей [8].

Висновок. Таким чином, розвиток громадянської освіти в Україні має довготривалий період, проте лише з 2018 року отримав юридичне оформлення. Громадянська освіта спрямована на формування активних, свідомих та відповідальних громадян, які мають розуміння своїх прав і обов'язків, беруть участь у громадському житті, розвивають демократичні цінності та сприяють побудові правової держави. Громадянська освіта в Україні спрямована на формування громадянських компетенцій, що мають активізувати активну політичну та соціальну позицію. Проте, станом на 2023 р. залишається проблемним питання вироблення системного підходу і впорядкування процесів, що відбуваються в формальній і неформальній сфері громадянської освіти.

Бібліографічний список:

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні//*Молодіжна політика*. 2017.
URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
2. Закон України «Про освіту». 2017, № 38-39, ст.380.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519?test=dCCMfOm7xBWMfOoEZiZDsrM5HI4yCS80msh8Ie6#Text>
3. Закон України «Про освіту». 2020, № 978-IX,
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T200978.html
4. Конституція України. 1996. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html
5. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді.
URL: mon.gov.ua/content/Новини/2015/06/16/konczepczyia.doc
6. Мелеганіч Г. Громадянська освіта як необхідна передумова євроінтеграції України // *Міжнародний науковий вісник*. Випуск 2 (18). Ужгород, 2018.
URL: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/2218-5348.2019.2%2818%29.22-37>
7. *Розпорядження КМУ «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти»* від 23 листопада 2011 р. №1392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text>
8. *Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні»* від 3 жовтня 2018 р. №. 710-р. (з доповненнями 2020,2022)
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR180710.html
9. *Указ Президента України «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки»* від 26 лютого 2016 р. № 68.
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U068_16.html
10. *Указ Президента України «Національній стратегії у сфері прав людини»* від 24 березня 2021 року N 119/2021 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U501_15.html
11. *Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти»* від 17 квітня 2002 р. N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
12. *Указ Президента України «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки»* від 13 жовтня 2015 р. № 580. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U580_15.html

References:

1. Boren`ko Ya. Gromadyans`ka osvita v Ukrayini//*Molodizhna polity`ka*. 2017.
URL: https://rpr.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/171108_citizenshipeducationUkraineukr_YB.pdf
2. *Zakon Ukrayiny` «Pro osvitu»*. 2017, № 38-39, st.380.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519?test=dCCMfOm7xBWMfOoEZiZDsrM5HI4yCS80msh8Ie6#Text>

3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». 2020, № 978-IX,
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T200978.html
4. Konstytuciya Ukrainy. 1996. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html
5. Koncepciya nacional'no-patriotychnogo vyhovannya ditej ta molodi.
URL: mon.gov.ua/content/Novy`ny`/2015/06/16/koncepciya.doc
6. Melegany`ch G. Gromadyans`ka osvita yak neobxidna peredumova yevrointegraciyi Ukrainy`//Mizhnarodny`j naukovy`j visny`k. Vy`pusk 2 (18). Uzhgorod, 2018.
URL: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/2218-5348.2019.2%2818%29.22-37>
7. Rozporyadzhennya KМУ «Pro zatverdzhennya Derzhavnogo standartu bazovoyi i povnoyi zagal`noyi seredn`oyi osvity`» vid 23 ly`stopada 2011 r. № 1392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p#Text>
8. Rozporyadzhennya KМУ «Pro sxvalennya Koncepciyi rozvy`tku gromadyans`koyi osvity` v Ukraini» vid 3 zhovtnya 2018 r. № 710-r. (z dopovnennyamy` 2020,2022)
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR180710.html
9. Ukaz Prezy`denta Ukrainy` «Nacional`nij strategiyi spry`yannya rozvy`tku gromadyans`kogo suspil`stva v Ukraini na 2016-2020 roky`» vid 26 lyutogo 2016 r. № 68.
URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U068_16.html
10. Ukaz Prezy`denta Ukrainy` «Nacional`nij strategiyi u sferi prav lyudy`ny`» vid 24 bereznya 2021 roku №119/2021 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U501_15.html
11. Ukaz Prezy`denta Ukrainy` «Pro nacional`nu doktry`nu rozvy`tku osvity`» vid 17 kvitnya 2002 r. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
12. Ukaz Prezy`denta Ukrainy` «Strategiya nacional`no-patriotychnogo vyhovannya ditej ta molodi na 2016-2020 roky`» vid 13 zhovtnya 2015 r. № 580. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U580_15.html

Okunovska Yu. V. Establishment of civic education in Ukraine

The article defines the main stages of formation of civic education from 2000s to the present. It was determined that the main emphasis was initially made on patriotic education through educational institutions.

There were analyzed the legal framework for civic education, the main ways of implementation and compliance with the conditions of associate membership in the European Union. It was found that after the signing of the Association Agreement with the European Union, it became necessary to raise the issue of the concept of civic education again. The role of coordinator was assumed not by the state, but by representatives of civil society and specialized international public organizations. The leading role in the formation of civic education in Ukraine is played by international organizations: OSCE, UNDP, USAID, Council of Europe.

It was determined that since 2017, civic education has been legally established in the Law of Ukraine "On Education", which declares that the state must create conditions for obtaining civic education aimed at the formation of competencies related to the realization of person's rights and responsibilities as a member of society.

The issue of financing the development of civic education is studied. Despite the legislative registration of civic education in 2018, the state's inert attitude towards its financing is observed. International donors and organizations continue to be the main source of funding.

The article determines that from 2022 there will be changes in the legislation, which will focus attention on the definition of civic education as the basis for the formation of citizens' defense consciousness, ensuring security and awareness of the common interests of human and the state, the formation of skills necessary for active participation in democratic life.

Keywords: *civic education, patriotic education, donors, state policy, association, defense consciousness.*